

Mübeccel Kıray'ın Eserlerinde Kent ve Toplumsal Değişme

Cengiz Sunay*

Özet: Bu çalışmada kent, kentlilik ve toplumsal değişme sorunları konusunda, öncü çalışmalar yapmış, bir sosyologun eserlerindeki yorum ve metodoloji incelenmektedir. 1914 yılında kurulan, Avrupa'daki ikinci sosyoloji kürsüsünden bu yana geçen doksan yıl boyunca, Mübeccel Kıray'ın Türk sosyoloji geleneğindeki yeri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kent, Kentlilik, Toplumsal Değişme, Statü

Giriş

Türkiye'de toplumsal değişmeye yön veren en önemli olgunun 1808 Sened-i İttifak (Küçükömer, 1994: 51) ve 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan batılılaşma çabası olduğu gözlenmektedir. Türkiye, bir sosyal bilimci için, siyasal sistemin geçirdiği kurumsal dönüşümlerin toplumsal yapı üzerindeki etkilerini gözlemlemeye yarayacak çok iyi örnekler içeren bir tarihselliğe sahiptir.

“Sosyoloji Batı'da 19. yüzyılda toplum sorun ve açmazlarına çözüm aramak, büyük sarsıntı ve kriz yaratan olayları yönlendirebilmek amacıyla ortaya çıkmış bir bilimdir” (Tuna, 1989: 29). Türkiye'ye sosyolojinin girişi, daha doğru bir tabirle; batı sosyolojisinin girişi; bir yönüyle modernleşme sürecindeki bunalımları yaşayan tüm toplumlarda örneklerine rastlanabilecek olan *sürgün aydınları* kanalıyla olmuştur, denilebilir. Dönemin tabiriyle hürriyetçi aydınlar olarak isimlendirilen bu zevat, memleket içinde sürdürme imkanını bulamadıkları muhalefeti yurtdışında sürdürmeye çalışıyor, Türk gazeteciliğinin en önemli ürünleri arasında sayılabilecek olan, *Meşveret*, *Hürriyet*, *Muhbir* ve *İbret* gibi gazeteler yoluyla görüşlerini kamuoyuna açıklıyorlardı. O dönem devletin nasıl kurtulacağına yönelik eklektik reçetelerin hazırlandığı bir dönemdi. *Namık Kemal*, *Ziya Paşa*, *Ali Suavi*, *Şinasi*, *Münif Paşa* gibi aydınların batılı kavramlara yükledikleri, tarihsellikten kopuk islami karşılıklar, dönemin hakim entelektüel çabasıydı. 1902 yılında Paris'te top-

* C. Sunay, Kocaeli Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde araştırma görevlisidir.

lanan Jöntürk Kongresinde çatışan iki farklı görüşün temsilcilerinden biri olan *Prens Sabahattin* kanadının Fransız sosyolog *Edmund Demolins* sosyolojisinden mülhem toplum projesi ile İkinci Meşrutiyet sonrası İttihat ve Terakki ideologu *Ziya Gökalp*'in *Durkheim*'cı içtimai tesanüt vurgulu sosyolojisi, aslında özgünlük doğrultusunda yapılmış iki farklı yönelimdi.

Batıda çalkantılı bir dönem yaşanırken, 1848 devrimleri, Komünist Manifesto ilan edilirken, 1871 yılında Paris'te kısa süreliğine de olsa komünal bir yönetim kurulurken, o dönemde Avrupa'da bulunan Osmanlı aydınının Marksizme ilgi göstermemesi, tepeden tırnağa devlete bağımlı bir zümre olarak doğan bu grubun (Mardin, 1992: 292-299), marksizmin ideolojik özündeki nihai hedefinin; hakim sınıfın elindeki baskı aygıtı, sınıf gücünün dışı vurmuş bir biçimi olan devleti (Giddens, 1993: 49) ortadan kaldırmayı amaçlayan bir öğreti oluşuna bağlanmaktadır.¹ Bunun yanı sıra tarihi, maddecî bir zaviyeden okuyan öğretinin dışladığı dinin, Türk toplumsal yapısındaki baskınlığı da önemli bir sebeptir.

1912 yılının ünlü *sopalı* seçimleri sonrası, kurulan Mahmut Şevket Paşa hükümetinin, paşanın katli sonrası tam olarak ittihatçı bir görünüm kazanması ve muhalefeti baskı altına alması, bir muhalif parti lideri olan (Ahrar Fırkası) *Prens Sabahattin*'i devre dışı bırakınca bir anlamda Türk sosyolojisinin de yönü belli oluyordu. Zaten *Sabahattin Bey Ziya Gökalp*'in de bir ölçüde mensubu bulunduğu *Durkheim*'cileri Toplumsal evrimin bireysel yaşam dışında ve bireysel zorlayıcı mahiyette olan güçlerini soyut kavramlar olarak ele almayı ve kolektif bilince gereğinden fazla önem verirken bireysel vasıfların yetersiz kalmasından doğan bünye bozukluklarını teşhis edememiş hatası ile suçlaması (Kurtkan, 1974: 86), adem-i merkeziyetçi bir yönetim anlayışında olması, dağılma bunalımının içindeki devlet içinde tutunması güç bir görüşü savunuyordu.²

Partinin ideoloğu olarak nitelendirilen *Ziya Gökalp*, artık 1910-1911 yıllarında *Selanik*'te İttihat ve Terakki Okulu'nda verdiği derslere, *Darülfünun*'da devam edecekti. Kürsü Edebiyat Şubesi içindeydi. Kürsünün kuruluşundan sonra 1915 yılında *İçtimaiyat Dar'ül Mesaisi* adı altında ilk sosyoloji enstitüsü kuruldu ve 1917 yılından itibaren *İçtimaiyat Mecmuası* adı altında Dergi neşriyatına başlandı (Coşkun, 1989: 14). Böylece sosyoloji, Fransa'dan sonra Avrupa'da bağımsız bir kürsü olarak açılan ikinci kürsü olma onuruna Türkiye'de kavuşuyordu. Burada önemli

¹ Marksist sosyolojinin ayrıntılı izahı için (Türkçe'de bulunabilecek iki önemli kaynak) bkz. Aron, 1994, Lefebvre, 1976. Devletin ortaya çıkışında, toprak egemenliği tutkusunun değil, geniş ve münbit araziye karşı az olan nüfusun kontrol altında tutulmasının etken olduğu konusundaki sıra dışı bir çalışma için bkz. Oppenheimer, 1984.

² *Prens Sabahattin*'in izini takip eden Türkiye'deki en önemli sosyolog Mehmet Ali Şevki Beydir. Bu çizgide kaleme aldığı makalelerin derlendiği ve Türk sosyolojisinin ünlü simalarından Nurettin Şazi Kösemihal'in önsözünü yazdığı eserine bkz. Şevki, 1968.

olan bir taraf daha vardır ki: o da Türk sosyoloji geleneğinin oluşmasına hatta Türkiye’de sosyal bilimlerin gelişmesine, yön bulmasına tesir etmiş olan iki entelektüel; Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp’in akademik bir atmosferden ziyade siyasetin içinde bulunmuş olmalarıdır (Kayalı, 2001; 59). Prens Sabahattin etkisinin sirayet alanı dar olmasına karşın, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türkiye’deki sosyoloji ekolünün, yönünü Amerikan sosyolojisine çevirmeden önceki temel etkileyicisinin Ziya Gökalp olduğu belirtilmelidir (Kayalı, 2000: 147).

Sosyolojinin ülkemizdeki seyrine ilişkin olarak, Cumhuriyetin kuruluşunu müteakip yıllardaki değişimin yönünü tayin eden en önemli gelişme; devletin bekası için izlenecek istikamet arayışının sona ermesi, belli bir siyasetin kurumlaştırılması ve savunulması gibi yoğun bir eylemlilik içine girilmesidir. Bu vetirede sosyolojiye de bir rol biçilmiştir. Bu dönemde sosyoloji resmi ideolojinin egemenliği altındadır ve artık bir bilim olmaktan ziyade her Türk yurttaşının bilmesi gerekli bilgiler bütünü, kısacası yurttaşlık bilgisidir (Coşkun, 1989: 16-17). Türkiye’nin siyasal hayatında bir dönem önemli bir yer edinmiş olan *şeflik* müessesesi de bu açıdan ele alınmalıdır.³

Sosyolojinin kuruluş sebebiyle içkin doğası, mevcut düzendeki aksaklıkları, düzeni bozmadan gidermek olunca; bunun Türkiye’deki yansıması sosyolojinin cumhuriyet düzenini korumak ve kollamakla sınırlı kalmasına yol açmıştır. Batılı paradigmalardan kendi nevi şahsına münhasırlıkları dikkate alınmadan yapılan bilimsel devşirmelerin Türkiye gibi kültürel ve toplumsal dokusu farklı olan toplumlarda bir yarar sağlamadıkları görülüyor. Çünkü Batının sorunları bizim gibi toplumların sorunları değildi. Dolayısıyla teklif edilen çözümler de bir işe yaramadı (Tuna, 1989: 36). Batılı toplumların doğuya bakışının altında yatan zihniyetle bir hesaplaşma yapılmadan Batılı sosyolojinin aktarılmasındaki yersizlik ortadadır. Nitekim Batının kendisinden farklı olana karşı, belirgin bir tarihsellikte kullandığı *barbar* sözcüğü bile anlamaya çalışmaktan çok yaftalamanın belirgin olduğunu gösterir. Barbar modern zamanlarda artık bir *az-gelişmiştir* (Sezer, 1989b: 40-41).

Sosyoloji kürsüsünün bu kadar eski bir geçmişi olmasına rağmen Türk sosyolojisinin günümüze uzanan en belirgin özelliği “Batı aktarmacılığı olmuştur” denilebilir. Bu tutum dünya sosyolojisine olabilecek Türk katkısını sınırlı tutmuştur. Ancak bu sınırlılığa rağmen, ülkemizde sosyolojiye ülkenin kaderini belirlemek ve sorunlarına çözüm getirmek gibi bir misyon yüklenmiş olması, sosyolojiye Batı ülkelerinde bile görülmeyen bir önem atfedilmesine yol açmıştır (Sezer, 1989a: 11).

Türkiye’de önceleri sosyolojinin Kıta Avrupa’sı ekolünden mülhem bir karaktere sahip olduğu biliniyor. Bu yöneliminin dünyadaki global değişimlerin neticesinde değişmeye uğradığı tarih 1950’li yıllar ile birlikte başlar. Ancak bu yöneliş Kıta

³ Sosyolojik olarak şefliğin mahiyeti açısından bkz. Kessler, 1985: 166-167.

Avrupası, özellikle Fransız sosyolojisinden bir kopuşu yaratmamıştır. Burada meydana gelen gelişme; sosyolojik çalışmalarda, kuramsal düzeyde, Türk sosyolojisinin geleneksel beslenme kaynağı olan Kıta Avrupa'sı sosyoloji anlayışının Anglo-Amerikan menşeli sosyoloji yaklaşımıyla telifi garip bir eklektizme düşmesidir. Özellikle Marksist sosyoloji, bu eklektizm döneminde Türk sosyolojisinin kimi yazarları tarafından Türk toplum yapısı çözümlerinde teorik çerçeve oluşturma yönünde esas model olarak kullanılmaya başlanmıştır (Coşkun, 1989: 20).

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Mübeccel Kıray'ın çalışmaları özelinde, kent ve toplumsal değişme sorunsalı, yazarın içinde bulunduğu ekolü tanımayı gerektiriyor. Kıray Türk sosyoloji geleneğinin 1965-1980 döneminde belirginleşen ve Marksizm'le süslenen bir Amerikan sosyolojisi ekolüne mensuptur. Bu ekol özellikle bu yıllarda kurulan ODTÜ, Hacettepe, Boğaziçi Üniversitelerinde açılan sosyoloji bölümlerinde boy göstermiştir. Kısa bir tarihe sahip olan Amerikan toplumunun bu yönü Amerikan sosyolojisini de etkilemiş, sosyoloji hiçbir zaman teorik ağırlık kazanmamış ve sürekli pratik saha araştırmalarına yönelerek, sorunlarına pratik çözümler bulmaya çalışmıştır. Bir sosyolojinin yönelimi bu olduğunda, yani felsefi düşünme metodunun temellerinden olan spekülative yaklaşımı dışladığından, Amerikan sosyolojisi bir süre sonra tamamen anket, matematik, istatistik ağırlıklı bir sosyolojiye dönüşmüştür. Bu husus üzerindeki abartıyı belirten Pitirim Sorokin bu dönem için *test çağı* deyimini kullanır. Bu yönelim bir raddeden sonra teorik ve genel açıklamalara dayalı, istatistik ve matematiksel işlemlere dayanmayan, alanda irdelenmeden sorunlara açıklama getiren çalışmaların, sosyolojik değil spekülative olduğu suçlamalarını yöneltmiştir. Ekol için getirilen en önemli eleştiri; Türkiye gerçekliği ile koşutluk göstermeyen meseleler ile ilgili ortaya atılan varsayımların sahada araştırılması süreci sonunda kurulan teorik çatıyla alınan verilerin uyumaması durumunda araştırmaya konu olan kitlenin akademik bir dille aşağılandığı saptamasıdır (Kaçmazoğlu, 1989: 146-147).

Çalışmalarının yöntemi bağlamında Amerikan sosyolojisine⁴ has yapısalci/işlevselci⁵ okulun mensubu olan ve sosyolojik incelemelerinin hemen hemen tamamında, kırsal yerleşim alanlarının kentsel yerleşim alanlarına özgü değişim

⁴ Amerikan sosyolojisine ilişkin iyi bir özet için bkz. Rubington, Weinberg, 1991.

⁵ Polonya asıllı İngiliz antropolog Malinowski tarafından geliştirilen işlevselciliğin temel prensibi "bütün kültürlerin öğelerinin aralarında bağlı ve dayanışma içinde buldukları bir düzen oluşturdukları görüşüdür. Böylece hiçbir olay ya da öğenin kendi ortamları dışında ele alınıp açıklanması söz konusu değildir. Her olay, içinde gerçekleştiği toplumun işleyişinde oynadığı role bağlı olarak ancak ele alınabilir, yorumlanabilir" (...) Yapısalcılık ise Claude Lévi Strauss'un çalışmalarından ve bu çalışmalarında geliştirdiği kuramlardan kaynaklanmaktadır. "Belli olaylar, belli içerikler, anlaşılabilir olmaları ya da toplumsallaşabilmeleri için birer biçim kazanırlar. Bu temel ilkedir." (Sezer, 1985: 113-115) Yaklaşımın köklerini Auguste Comte'a dayandırılması hususunda bkz. Merton, 1993: 31.

parametrelerinden herhangi biriyle karşılaşması sonrası ortaya çıkan toplumsal do-ku değişikliklerini izlemeye çalışan Kıray'ın bir kentli profilini de çizmeye çalıştığı görülür. Konutların niteliksel özelliklerinden tutunda, kırdaki kollamacı ilişki ağına kadar bu değişimin izlerini takip ederken, bu değişimin coğrafi mekanların kimi-sinde evrimsel bir süreç içinde geliştiği, kimisinde ise devrimci bir sıçrayışla nitel bir dönüşüme uğradığı yönündeki saptamalar çalışmalarının temel sonuçları olarak belirmektedir.

Bu çalışmanın temel sorunsalı Türk sosyolojisinin geçirdiği evrimin içinde yer alan önemli bir bilim kadınının çalışmaları özelinde, toplumsal değişme olgusunun kent boyutunu ortaya koyabilmek doğrultusunda kırsaldaki itici faktörlerin önemi-nin saptanmasıdır. Buna göre; Kentli olmak, mekana ait bir kavram mıdır? Yoksa kente has bir kültürel gıda ile beslenmiş olmak mıdır? Kentleşme uygarlığın zorun-lu bir sonucu mudur? Üretim yapısındaki değişimin, diğer üstyapı kurumlarındaki dönüşümü tetikleyen yönü ne boyutlardadır? ⁶

1.Kent Kavramı

Medeniyetin doğuşu kentlerin doğuşu ile belirli bir koşutluk içindedir. Kent kav-ramının etimolojik semantiği bu koşutluğu açıkça göstermektedir. Nitekim *Medine /medeniyet, civitas/civilization*. birlikteliği bir tesadüf değildir. Kentlerin doğuşun-da antropolojik bir gerçeklik bulunur. *Zoonpolitikon* olan insanın hayatta kalabil-mesinin en önemli koşulu toplum halinde yaşamadır. Bu toplu yaşama zorunluluğu hiç kuşkusuz kentlerden önceki yerleşim türlerinde de mevcuttu. Kabile toplumla-rından tutun da göçebe toplumlara kadar bu birlikteliğin nüveleri vardı. Peki kent toplumunu diğer primitif toplumlardan ayıran özelliği neresinde saklıdır. Genel an-lamıyla kentlerin varlığı ile ekonomik artı değer varlığı arasında doğrudan bir i-lişki bulunmaktadır. Oysa geleneksel anlamıyla köy ise ilkel araç-gereç ve yöntem-lerle kendi tüketimi için küçük çaplı tarım yapan, toplumsal çevreden çok doğal çevreyle etkileşim içinde bulunan, küçük yerleşme yerleridir (Ozankaya, 1999: 335). Endüstri, ticaret ve yönetimdeki artış ve gelişmeler olmaksızın, kentlere kent vasfını veren özelliklerin de bulunamayacağı yönündeki toplumbilimsel görüş Kı-ray tarafından da paylaşılmaktadır. Kent hayatı ile bireyin entelektüel gelişmesi arasında doğru orantılar kuran yazarlar bunduğu gibi (*Simmel*), bireyler açısından kentin taşıdığı patolojik yanların yarattığı umut kırıklığı, boşluk ve değersizlik gibi

⁶ Bu çalışmada Kıray'ın değişik zamanlarda yayınladığı çalışmalarının yeniden yayınlanmasını sağlayan Bağlam Yayınların baskıları kullanılacaktır. Atıflar daha önce yayınlanan makalelerinin yayımlandıkları dergi vs. değil doğrudan bu kitaplara yapılacaktır. Çalışmalarının derlenmesi esnasında bizzat yazar tarafından denetlenen, aslı İngilizce olan kimi makalelerin Türkçe çevirilerinin de bulunması, çalış-mada kullanılan kaynakların güvenilirliklerini de önemli ölçüde arttırmaktadır.

olumsuzluklar yüzünden kent yaşamını yadsıyan yazarlar (*Mumford*) da vardır (Bottomore, ty: 91-92).

Kentler bilindiği gibi tarımsal olmayan üretimin yapıldığı ve daha önemlisi hem tarımsal hem de tarım dışı üretimin dağıtımının kontrol fonksiyonlarının toplandığı, belirli teknolojik gelişme seviyelerine göre büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerine varmış yerleşme biçimleridir (Kıray, 1998a: 17).

Bilindiği gibi şehir, sakinlerinin çoğunun temel ekonomik uğraşının tarım olmadığı toplumdur (Kıray, 2000: 83).

Kent kavramının etimolojisinde Yunanca *site*, Latince *civic* sözcüklerinin çağrışımı varsa da modern batı toplumlarındaki birçok şehirlerin isimlerinin sonlarında yer alan *castle*, *burg*, *brough*, *grad*, gibi takılardan da anlaşılacağı üzere kent sözcüğünün kavramsal içeriği savunma olgusuyla içkindir. Kıt olan kaynakların çetin yaşam koşullarının *insan insanın kurdudur*. (*homo homini lupus*) özdeyişinde olduğu gibi, bir talan devresine sokması, sadece bugün modern biçimleriyle gördüğümüz devrevi bir gelişme değildir (Flanagan, 1990: 170). Geçmişten günümüze gelen bir sürekliliktir. Ortadoğu'nun dünya tarihi için başat bir konumu vardır. Dünyaya yön veren üç büyük semavi din bu coğrafyada doğmuştur. İnsanın ilkel de olsa üretim sürecini başlattığı mekan bu bölge topraklarıdır. Örgütlü bir devletin geliştiği, İbn Haldun'un ünlü Mukaddimesine konu ve malzeme sağlayacak kadar günümüze ışık tutan zengin veriler yine bu coğrafyaya sahiptir. Kent bağlamında bu coğrafyanın ayırt edici özelliğini Kıray şöyle yorumluyor:

Ortadoğu şehirlerinin dini olduğu kadar politik merkezler olduğu da söylenir. Dinsel fonksiyonlar için geçerli olan şey politik fonksiyonlara da tatbik edilebilir. Bu devrede ekonomik ve politik kontrol fonksiyonlarının birbiri üzerine çakışmış olması, yanıltıcı olmaktadır. Bu yanıltıcı örnekleri Ortadoğu şehirleri için olduğu kadar, aynı nedenlerle Latin Amerika şehirleri için verilebilir (1998a: 101).

Şehirler bütün olgular gibi, bir vakum içerisinde değil, belirli bir sosyal yapı bütünü ve belirli sosyal ilişkiler içerisinde var olurlar. Sanayi öncesi toplumlarında fizik bakımından küçük de olsa gene tarımsal yerleşmelerden sonra, ihtisalaşmış tarımsal olmayan üretim ve koordinasyon, idare ve kontrol fonksiyonlarını kademe kademe geliştiren ve bir merkezi yeri çevreleyen bütünleşmiş bölgesel üniteler vardır. Sanayi sonrası toplumlarında ise, bu bütünleşme metropoliten şehir etrafında, etkisini geliştirdiği metropoliten bölgelerde kurulur. Bunların toplumun görel olarak dengeli bulunduğu zamanlarda, kamu idaresi birimlerine bire bir denk geldiği de görülür. Osmanlı İmparatorluğunda, sancak merkezleri, böyle bir kontrol yerini gösteriyordu (1999b: 88).

Müslüman kentlerin, Batı kentlerine göre özgünlükleri; öncelikle daha erken or-

taya çıkmaları ve boyutlarıyla olduğu gibi nüfuslarıyla da büyük olmalarıdır (Braudel, 1996: 91). Teknolojik dönüşümün en önemli görüntüsünü de yine kentteki üretim-bölüşüm ilişkilerinde meydana gelen gelişmeler gösterir. Nitekim bir kenti niteleyen; feodal, kapitalist, modern vb. tanımlayıcılar bu çerçevede ele alınmalıdır (Dimmock, 2001: 6) Üretimin geçimlik, mübadelenin takasa ya da değerli madenlere dayandığı, likidite fonksiyonu henüz yerleşmemiş olan paranın varlığı, feodal kentlerdeki üretim ve mübadele ilişkilerini de belirler. Bir kente feodal kent vasfını veren özellikleri Kıray kısaca şöyle değerlendirir (1999b: 91):

Feodal toplumlarda şehirler, pazar ve mübadele merkezleridir. El sanatlarının, zanaatkarların toplandığı ve çeşitli eşyanın uzvi enerji (buhar ya da elektrik enerjisi ile değil, insan ve hayvan enerjisi) ile imal edildiği yerdir.

2. Kent ve Kentlilik

Peki bir kente modern kent olma vasfını kazandıran, modern bir kentli olmanın gereklerini belirleyen özellikler neler olmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi insan gelişimin devri daimi üretim-tüketim ve mübadele ilişkilerine dayalı olarak devam eder. Bu çerçevede Kıray'a göre (1999b: 93):

Modern şehirlerin iç düzeni, bu geniş temasları, gayri uzvi enerji üretimi ve ulaşımı aksettirir. Geniş yollar, yüksek binalar bunun ilk görünüşüdür. (...) modern toplum, toprağı işleyen köylüler, sanayi üretiminde ya da servis bölümünde çalışan ve şehirde yaşayan kütlelerle bu fonksiyonlar üzerinde derece derece kontrol kuvveti olan daha üst tabakalardan müteşekkildir. (...) modern şehirlerde insan ilintileri tamamıyla ferdin gördüğü işe, mesleğe, işgal ettiği yerin gerektirdiği role, sosyal mevkiin rolüne bağlı olarak kurulur. Kimliğinin başkaca önemi ve anlamı yoktur.

Değişim tarihsel sürecin değişmeyen tek olgusudur. Yaygın tabirle “değişmeyen tek şey değişimdir”. Akıl varoldukça ve insanlarda aklettikçe değişme kaçınılmaz olacaktır. İnsan doğasının özünde saklı olan en önemli fenomen budur. Toplumların değişimiyle ilgili hala evrensel bulgular olma özelliğini koruyan İbn Haldun'cu tezler örneğinde görüldüğü gibi, toplumların üretim ve yerleşim biçimlerinin göçebelikten (bedevi) yerleşikliğe (hazeri/hadari) geçme süreci içinde geçirdikleri değişimlerin döngüsellığı burada özellikle düşünülmelidir (Hassan, 1998: 223-230).

İster ilkel, ister feodal, ister modern temel yapıda ya da bunların değişim içindeki çeşitlenmeleri halinde olsun, her sosyal yapı, bu yapıyı meydana getiren sosyal müesseselerin, insan ilintilerinin ve bunların karşılıklı münasebetlerinden doğan sosyal değerlerin birbirleriyle karşılıklı münasebetlerinden doğan sosyal değerlerin birbirlerinden karşılıklı olarak etkilendikleri bir bütündür (Kıray, 1999b: 95).

Kentlilik insana has yerleşikliğin en üst aşamasıdır. Kentliliğe has belirgin dav-

ranış biçimlerinin varlığı, olması gereken bir şey olduğu kadar olan bir şeydir de. Nitekim, İbn Haldun şehirlerin mekana ve kentsel işleyişe özgü özelliklerinin bir yerleşim yerine kent demeyi gerektirmediğini, şehirlerde yaşayan kitlenin bu mekana ve mimariye has bir karakter kazandığına işaret ediyor. Dolayısıyla göçebe kavimler karşısında tutunamama, ancak tutunamadığı kitleyi kendine benzetme gibi bir devr-i daimin, kentliliğin, vasfı taşıyan kitlede somutlaştığı ile değil, felsefi söylemdeki tabirle bir araz bir ilinek olarak ne kadar cezbedici olduğunu ortaya koyuyor.

3. Türkiye’de Kentsel Büyüme

Ulusal bir devletin kurulmasını izleyen yıllarda; yeni rejim toplumu tepeden tırnağa dönüştürme sürecine girdi. Ulaşım ağının bölgeler arası mal mübadelesini sağlayacak gelişmişlikten yoksun olması sonucunda sağlanamayan uluslaşma, 1950’li yıllara kadar toplumsal tabakalaşma açısından keskin farklılıkların sürmesine yol açtı. Tarımsal üretim kapasitesinin modern teknikler yerine, toprak büyüklüğüne bağlı olduğu bu düzende; toprağın gitgide küçülmesiyle ortaya çıkan tarımsal nüfustaki lümpen proleterleşme kentlere akın eden bir yığınsal hareketlenmeyi de beraberinde getirdi. Okullaşma, radyo yada yurt gezileriyle kırsal kitlelere yeni ideolojiyi götüremeyen modernleşmeci yeni elit, bu olguya önceleri olumlu baktı.⁷ Çünkü artık devlet halka değil, halk devlete doğru geliyordu. Siyasal sorunların ekolojik sorunların önünde geldiği bu yıllarda şehirleşmenin bir problem olarak ileriki yıllarda ortaya çıkacağı kimsenin aklına gelmiyordu. Başkentın Ankara’ya taşınmasıyla birlikte, yeni başkentın İstanbul’un gölgesinde kalması korkusuyla, ünlü plancı *Jansen*’e hazırlatılarak başlatılan Ankara’nın planlanması hareketinde bile şehrin ileriki 50 yıl içindeki nüfusunun 300 bin olması düşünülüyordu (Tekeli, 1982: 49-81). Oysa bu hedef tutmadı.⁸ Batıda sanayinin yıktığı klasik lonca örgütlenmesi içindeki zanaatkar sınıfın her bir üyesi yeni açılan fabrikalarda istihdam edilerek emilmekleyen, 1838 yılında yapılan ve Osmanlıyı tam anlamıyla açık pazar haline getiren Balta Limanı Ticaret Antlaşmasıyla birlikte çöken yerli sanayinin böyle bir şansı olmamıştı. Türkiye’deki gelişmeye namzet bir sanayinin doğuşu ancak 1950’den itibaren başlar. Ancak bu gelişimin tarımı öncelemesi beraberinde bazı sorunları da getirmiştir.

Türkiye’de bugün şehirleşme, şehirlerin sanayileşme hızının, tarımın modernleşmesinden çok daha yavaş olması sonucu ‘sahte şehirleşme’ diye nitelediğimiz

⁷ Bu bakışı Türkiye’de ordu ve modernleşme konusunu işleyen kitabında Serdar Şen (1996) işliyor.

⁸ Falih Rifki Atay, planın uygulamasındaki sapmalar hususundaki endişelerini dile getiren Jensen’e karşı gösterilen tepkilerin (kendisi de dahil olmak üzere) ne kadar haksız olduğunu acı bir şekilde dile getiriyor (1969: 417-428).

oluşumlarla sonuçlanmaktadır. Nüfusun şehirlerde oturan oranının artması ile asıl modernleşmeyi belirleyen, sanayide çalışan nüfusun artma oranı arasında bir ilişki yoktur (Kiray, 1999b: 131).

4. Kentleşme ve Toplumsal Yapı Dönüşümü

Sosyolojik çözümlemenin temel görevlerinden biri de; her toplumda görülmesi zorunluluk halinde olan süreklilik ve değişim süreçlerinin birbiriyle nasıl bir bağıntı içinde olduklarını ortaya koymaktır (Bottomore, ty: 332). Türk toplumu açısından köyden kente olan göçün tarımsal mekanizasyonun işgücü dışında bıraktığı nüfusu kentlere doğru kusması söz konusu olduğundan bu nüfus informal bir sektörün kentlerde oluşması sonucunu yaratmıştır. Bu yüzden Türk sanayi üretim sistemindeki temel eğilim istihdam kaygısının güdülediği emek yoğun üretim sistemi halinde gelişmiştir. Oysa Amerika'da işgücü sıkıntısı özellikle 19. yüzyılda had safhadaydı bu yüzden ücretler yüksekti. Bu durum teknolojik buluşları teşvik edici bir unsur olmuştur (Roberts, 1991: 114-115). Toplumsal yapı Kiray'ın irdelediği konuların başında gelir. Toplumun en küçük yapı taşı olan ailedeki değişme, periyodik olarak takip edildiğinde, toplumsal yapının değişim yönü de izlenebilir. Geleneksel aileden, modern çekirdek aileye giden süreçte buna paralel yapısal değişimlerin olmaması imkansızdır. Bu değişimin parametreleri hakkında Kiray'ın saptamaları ise şunlardır (1999b: 155):

Bir sosyal yapıya şeklini veren değişkenler ve özellikler dört büyük grupta toplanabilir. Birbiri ile tam bir karşılıklı etkileşim içinde ve birbirine bağımlı olan bu dört yön şöyle sıralanabilir: (a) doğal kaynaklar, (b) bunları işlemek için kullanılan teknoloji, (c) nüfus ve özellikleri, (d) sosyal organizasyon, (e) bunların hepsinin etkileşiminden doğmuş değerler sistemi.

Üretim faktörleri bileşiminde yer alan unsurların, üretimdeki ağırlıklarının nesnel bir incelemesinin yapılması çok güç bir iştir. Emek, doğal kaynaklar, kapital teçhizatı ve teşebbüs dörtlüsündeki dominant bileşenin emek olduğu yönündeki görüşlerin Marksist terminolojideki başatlığı göz önüne alındığında, bu bileşene devrimci bir rol yüklenmesinin gerisinde, Malthuscu nüfus kuramının etkisi açıkça görülmektedir. İnsanoğlunun en eski üretim faktörü emektir. Bu nedenle tarihin materyalist bir açıdan okunması bu noktada gerekli oluyor. Nitekim yukarıda da belirtildiği gibi, İbn Haldun'cu tez, bu noktada Kiray'ın da tekrarladığı bir belirlenim olmaktadır (1999b: 182):

Servetini arttırmak isteyen kimsenin artı ürününü arttırması için emeği çoğaltması gerekir. İnsanı, emeği çoğaltmak için zaman zaman diğer köylere gidip bu köylere basıp, toplanmış serveti talan ediyorlar, bir de insanları esir alıyorlar. İnsan-emek sağlanması topraktan daha önemli bu toplumlar için.

Osmanlı toplum yapısının, feodal toplum yapısından ayrıklığı üzerine yapılan çalışmaların tamamında işlenen tez; merkezi idarenin yerel temsilcilerine son sözü söyleme yetkisini bırakmamış olmasına dayandırılır. Yerel iktidarın temsilcisi olarak *kadı*'nın batıdaki iktidar silsile-i meratibinin (lord, baron, dük, prens ve kral) dışında bir konumu vardı. Kadı faaliyet olarak icra ve muhakeme mercii idi ancak kaynağını şeriatın alan ve icmay-ı ümmetin rey-i ile cari olan hukukun sınırlarını aşamazdı ve kararlarına karşı itiraz ve şikayet hakları mevcuttu. Çoğu kez müşteki-lerin başvurusuyla bu kadı görevden alınabiliyordu.

Serflik olmamasına rağmen emeğin toprakta kalmasını Osmanlı İmparatorluğu 'çift bozma yasağı' ile sağlıyordu. Çift bozma yasağı özellikle klasik dönemde köylünün kente gelmesini yasaklayan bir yasadır. Köylü kente geldikten sonra 10 yıl içinde yakalanırsa tekrar çiftinin başına yolların... Bu yasak ile emek, yüzyıllarca toprakta tutulabilmiştir (Kıray, 1999b: 193).

5. Kırdaki Cinsel Kimlik ve Toplumsal Rol

Antropolojik araştırmalar insanı insan yapan en önemli eylemliliğin elini kullanmaya yani üretmeye başlamasıyla içkinleştirirler. Ataerkilliğin doğuşunu ise kadının doğurganlığı ile birlikte biyolojik hayatının önemli bir kısmını oluşturan *regl* olma hali belirler. Buna göre bu dönemler içinde üretim sürecinin dışında kalan kadın, bağımlılaşmakta ve evine hapsolmaktadır (Güvenç, 1979: 258). Bunun bizim gibi geleneksel toplum yapısında modern toplum yapısına geçiş süreci içinde olan toplumlar açısından anlamını Kıray şu şekilde yorumluyor (1999b: 294):

Geleneksel düzene göre, köy topluluklarında erkekler birbirleriyle evlerde görüşmezler. Bugün bile, hiçbir erkek bir diğeri iş ya da ahablık için, yorgan döşek hasta bile olsa evinde ziyaret etmez. Ev kadının dünyasıdır.

Her tanım bir sınırlamadır. Kavramların birbirine karışmasının önündeki en önemli engel; üzerinde uzlaşmış tanımların varlığında saklıdır. Kıray'ın toplum kavramı üzerinde yapılmış geniş kapsamlı bir tanımı vardır (1999b: 312):

İnsanlara ve oluşturdukları yaşam düzenlerine toplum diyoruz. Toplumun ne olduğu değil, ne tür temel özellikleri taşıdığı önemlidir. Bunların bir tanesi toplumun yerleştiği yani işgal ettiği arazidir. Bir diğeri işgal ettikleri arazinin üzerindeki nüfus ve nüfusun özellikleridir. Devamla nüfusun doğayı işleme tarzı ve bunlardan doğan insan ilişkileri, insan doğa ilişkisi içinde insanların doğayı değiştirmede kullandığı aletler (teknoloji) tüm bunların oluşturduğu sosyal örgütlenme ve sosyal örgütlenmenin kendine uygun olarak yarattığı değerler sistemi, inançları, düşünceleri hepsi bir bütündür.

Bunun yanı sıra bireylerin, özellikle ebeveynlerin cinsel kimliğe bakışındaki

devrimsel denilebilecek değişme çok önemlidir.

Eğitimin hangi çocuk için gerekli olduğu konusundaki düşüncelerin bugün nasıl değiştiğini görmek ilginçtir: eğitim kız için gereklilik halini almakta; erkek çocuk içinse o kadar acil bir ihtiyaç sayılmamaktadır (Kıray, 1998b: 102-103).

Kadın ve erkek arasındaki mahremiyet ilişkileri daha da esnekleşmiş, yaşam koşullarındaki, ihtiyaca binaen artan ihtiyaçlara paralel olarak, görülen güçlükler, kadını da iş yaşamına sokmuş ve

...öyle görünüyor ki yeni hayatın daha rekabetçi oluşu ve hanelerdeki üye sayısının azalması kadın ve erkeği yakınlaştırmıştır (Kıray, 1998b: 121).

6. Yoksulluk ve Göç

1950'lerden itibaren bir sapma olarak görülen, dini akımların, özellikle kentlere yeni gelen kitleler tarafından benimsenmesinin yarattığı şaşkınlık üzerinde duran Kıray, bunun beklenen bir gelişme olduğunu belirtiyor. Kentsel yoksulluğun, umduğunu bu dünyada bulamayan yeni kentlilere mutluluğu öbür dünyada vaat eden dinsel söylemin gelişmesindeki ana amil olduğunu belirtiyor. Ancak bu bakışın pek sağlıklı olduğu söylenemez. Modernizmin kutsalı dışlayan-profan tutumunun etkisiyle yapılan bu tip yorumlar, inceleme konusunu oluşturan bireylere dışarıdan, kelimenin tam anlamıyla tepeden bakmanın sonucu olmaktadır.

Bu toplum yapısının yerinde oturmadığı zamanlarda, yani, referans grubunda hızlı bir eğitim alamadığımız, hızla hayat seviyesini, belirli bir gösterişçi tüketim seviyesine yükseltecek kadar geliriniz olmadığında yahut doğuştan getirdiğiniz kapasiteler sizi şarkıcı, türkücü, ressam, karikatürist vesaire yapmadığı zaman, ne oluyor, biliyor musunuz ne oluyor, yaşasın dinsel kurumlar" (Kıray, 1999b: 360).

Köylülük tarımsal üretim yapma faaliyeti içinde olan insanların tanımlandığı bir kavram değildir. Köylülük temelde dünyayı duyuş, düşünüş ve algılayış biçimi olarak bir tarz olarak kabul edilebilir. Köylü ile özellikle batılı ülkelerde geniş planasyonlarda tarımsal üretim faaliyeti içinde bulunan çiftçilik arasındaki fark Kıray tarafından şu şekilde yorumlanıyor (1999b: 316):

Bugünkü değişikliklerle birlikte, (köylü) pazara dönük üretim yapıyorsa, modern teknoloji kullanıyorsa, kendi gereksinimlerini de pazardan sağlıyorsa, artık köylülükten, klasik anlamda köylülükten bahsedemeyiz. Karşımızdaki tam anlamıyla çiftçidir. Bu değişiklik sanayi devrimi ile birlikte olmuştur ve toplumu ikinci defa dipden doruğa değiştirmiştir.

Tarıma makinenin girmesi, toprağın miras yoluyla parçalanması, her bir parçanın daha büyük toprağı olanlar tarafından satın alınmasıyla birlikte baş gösteren

topraksızlaşma kentteki yoksulluk sarmalını genişletmektedir. Kıray bu süreci şöyle özetlemektedir (1998b: 17):

...köyde özellikle göze çarpan bir sosyal farklılaşma süreci, toprağını satarak ücret karşılığı emekçilikle hayatını kazanmaya başlayan bir sınıfın doğmasıdır.

Bu süreçten en çok etkilenen kurum hiç şüphesiz ki ailedir.

Aile, öteki değişmelerin de gerçekleşebilmesi için uyum yapabilen en önemli kurumdur. Sosyal yapıdaki başlıca tampon kurum ailedir (Kıray, 1998b: 38).

Kentlileşme denilen süreç hayatın en önemsizmiş gibi görünen boyutlarına doğrudan nüfuz eder. Örneğin

...en çok değişmiş ve geleneksel ya da kırsal yörenin özelliğini kaybetmiş olan yemek sabah kahvaltılarıdır. Bir zamanlar tek kahvaltı yemeği olan çorba hemen hemen kaybolmuştur (Kıray, 1998b: 52)

...geç saatlerde yenilen kahvaltı ve akşam yemekleri daha şehirleşmiş bir günlük hayat ritmini aksettirmektedir (Kıray, 1999b: 253).

"Özellikle gece yatma zamanları böyle küçük bir kentte beklenmeyecek kadar ileri saatlere kaymıştır. Bunda televizyon yayınlarının çok önemli yeri olduğu anlaşılmaktadır" (Kıray, 1998b: 60).

7. Toplumsal Değişme ve Değişen Normlar Piramidi

Dinlerin doğasında, yaratılış probleminin temel sorusu olan "nereden geldik, nereye gidiyoruz" sorusu bulunmaktadır. Her insan için yaşamın sona ermesinden sonra neler olacağı bir muammadır. Hayat karşısında düşülen aczin bertarafı insanın sığınacak bir inanç dizgesi kurmasına yol açar (Turhan, 1994: 41). Kırsaldaki din kesinlikle Ortodoks öğeler içermez. Dini ritüeller, ibadetler ancak çok önemli kolektif hadiselerde etkisi gösterir. Ölüm, evlenme, ebeveyne karşı takımlacak tutum gibi.

Bir köylü için Müslüman olmak, benzer davranış kodlarına sahip bir topluluğun parçası olmak anlamına gelmektedir. Dini bağlılık çoğu kez grup aidiyetiyle karışmakta ve din, bireysel bir meseleden çok topluluğa ilişkin bir kurum olarak algılanmaktadır (Kıray, 1998b: 129).

Toplumsal statü belirlenmesinde, köyde en önde gelen kişi grubu yaşlılardır. Örgün bir eğitim sisteminin kazandırdığı bilgi ve görgünün yokluğunda, deneyim sahibi olma en önde gelen vasıf olmaktadır. Köylünün sıkıntıya düştüğünde yardım isteyebileceği kolektif mekanizmaların mevcut olmasına rağmen, her köyde imtiyaz sahibi, baskın bir konuma sahip biri mutlaka vardır. Bu kişi yada aile görece daha varlıklıdır, ki bu varlıklı olmayı belirleyen ölçüt sahip olunan toprağın genişliğidir, ve geleneksel bir sözügeçerliği vardır. Zaman zaman bu statüdeki insanlarla

köylü arasında çıkan çatışmalar da söz konusudur. Şöyle ki:

Patronaj, ilişkiye taraf olan her iki kişinin de çıkarlarından doğar. Ancak bir kez kurulduktan sonra gelecekteki değişim önünde engel oluşturmaya başlar, zira patronaj ilişkisinde bağımlı olan tarafın güvenliği veya içinde bulunduğu üretim süreci açısından, karmaşık anonim örgütlerin gelişmesinin önünü tıkar (Kiray, 1998b: 132).

Geleneksel toplumun belirleyici özelliği; üretimin geçimlik, yani pazara yönelik olmayışında gizlidir. Kapalı ev ekonomisi biçiminde yürütülen üretim, mübadelelerin baskın olarak takas biçiminde yapılmasını beraberinde getirir. Para, hisse senedi gibi değerli kağıtların bu tip toplumlarda kullanıma konu olmak gibi bir yönü yoktur. Kentler, kırsal metayı devşiren egemenlerin yaşadıkları ve temelde kır insanının korunduğu gerekçesiyle tahakküm altına alındıkları sistemin kaleleridir.

Modern toplum, toprağı işleyen köylülerle beraber onlardan sayıca daha çok olan ve sanayi üretiminde ya da servis bölümünde çalışan, şehirde yaşayan kitlelerle bu fonksiyonlar üzerinde derece derece kontrol kuvveti olan üst tabakalardan meydana gelir (Kiray, 2000: 17).

Her yerleşim alanının bir efkârı umumiyesi vardır. Bu efkârı umumiye belirli durumlarda tecelli eder. Siyasal bilimin terminolojisiyle *kanaat önderliği* müessesesinin işlerlikte olduğu bir mekan aranıyorsa günümüz için en geçerli mekan kırsala hakim olan kahvehanelerdir.

Kasabada belirli kahvelere belirli köylerin kadını, erkeği uğrar. Bu kahvelere haber bırakarak istenen kimseyi bulmak olanaklıdır. Kahveler bir nevi kulüp gibi işler. Her köylü, kendi köyünün kahvesine emanetçi gibi malını bırakır, başkalarına burada randevu verir, kahveciyi akıl danışır ve işlerinin takibini yükler, hatta siparişler verir (Kiray, 2000: 53).

Türk insanının geç başlayan bir uluslaşma sürecinde evrildiği, ülkenin değişik bölgelerinde yaşayan insanların etnik kimliklerini tanımlarken ortaya çıkmaktadır. Sadece farklı dili konuşmanın yanı sıra, şive ve lehçesi kendi şive ve lehçesinden farklı olan insanlara bile başka bir etnik kimlik atfetme, özellikle Türkiye'nin batı ve orta batı bölgelerine has bir özellik olarak görülmektedir. Buna göre

Türkiye'nin Sivas, Kayseri ve Adana arasında çizilecek çizginin doğusunda kalan bölgelerinden gelen herkes, kim olursa olsun, nereden gelirse gelsin 'Kürt' sayılmaktadır (Kiray, 2000: 81).

8. Modernleşme ve Kadının Değişen Statüsü

Dikiş makinesi, özellikle kadınlar arasında, mensucat sanayiinin gelişmediği dönemlerde ev ekonomisi için çok yararlı sonuçları olmuş bir alet vasfındadır.

Dikiş makinesinin ikincil bir fonksiyonu da kadınlar arasında formel olmayan ilişkilerle birbirlerini aramalarına, ziyaret etmelerine vesile olmasıdır. Genellikle evlerinde makine bulunmayan kadınlar, günün herhangi bir saatinde, dikişlerini dikmek üzere, makinesi bulunan komşularda toplanmaktadırlar (Kıray, 2000: 123).

Kadının kırsaldaki konumu, kentlerdeki konumuyla kıyaslandığında çok daha geri durumdadır. Eşinin ailesi nazarındaki adı *el kızıdır*. Aile içinde yabancı olarak görülür. Kayınvalidenin gözetimi altında, devam eden erkek evladı el kızına kaptırmama gayretinin biçimlendirdiği, hasmane bir tutumun uzantısı olarak

...yaşayan değerlere göre en iyi gelin bile olsa, bir oğul sahibi olmadan yerini sağlam, kendisini tam kabul edilmiş hissetmez. Ancak oğlu doğduktan sonra evdeki statüsü garantilenir. Kadının bütün endişesi, ümitleri, geleceğe ait planları büyüyen oğluna gösterdiği şefkatte toplanır (Kıray, 2000: 142).

Değişen toplumlarda çözülen en önemli kurum aile ve dolayısıyla aile içindeki rollerdir. Gençlerin aile içindeki baba otoritesine karşı asileşmeleri, bir anlamda kentsel değer yargılarının çeşitli kanallarla nüfuz etmesinin sonucudur. Değişik vesilelerle köy dışına çıkan genç erkekler, babanın aile içindeki otoritesine karşı bir başkaldırı içerisine girmektedirler. Kentlerin özgürlükçü ve rasyonel havasının teneffüs edilmesi, neticede; aile içinde geleneksel yöntemlerle alınan kararların sorgulamasına yol açar. Bu sorgulama süreci içinde yaşanan çatışma hoş karşılanmaz, hayırsız evlat yaftası bu sorgulamanın olumsuz karşılanması sonucu genç erkeğe vurulur. Bu çatışma kız evladın pasif konumunu kendiliğinden değiştirir.

Dışa açılmanın ve şehirleşmenin getirdiği değişikliklerin önemli bir bölümü de aile içi ilişkilerde görülmektedir. Baba-oğul ilişkilerinde değişme en önemli değişmelerden biridir. Çünkü baba-oğul dayanışmasının çözülmesi toplumda yeni düzensizlikler yaratmakta ve aileye güvensizlik getirmektedir. Bu yüzden kız evlat ile ailesi arasındaki ilişki önem kazanmaya başlamıştır (Kıray, 2000: 274).

Baba-oğul arasındaki gerginliği yumuşatma işlevini anne görür. Bir anne için evindeki huzurun temeli; baba-oğul arasındaki ilişkinin seyridir.

Değişim sürecinde kriz ve kırılmaların ortaya çıkması beklenebilecek bir olgudur ve belli bir oranda ortaya çıkarlar da; kadın tam bu noktada sahneye çıkar ve babayla yabancılaşmış oğul arasında bir tampon görevi görmek şeklinde özetlenebilecek yeni ve son derece önemli rolü oynayarak değişimi kolaylaştırır (Kıray, 1999b: 109).

1950'lerden itibaren değişen ve gelişen Türk köyü, tarımsal mekanizasyon ile tam bir dönüşüm yaşamıştır. Köylü için bu tarihlere kadar köy dışına çıkmaya vesile olan şey askerlik yapmak üzere yurdun diğer kesimlerinde bulunma zorunlulu-

ğudur. Askerlik o dönem için iple çekilen bir şey olmaktadır. Bir çok köylü için köydeki statüsünü belirleyen hüner ya da lakap askerlikte edinilmiştir. Köyün iş-necisi, askerde sıhhiyedir, traktörlerin mekanik sorunlarını çözen şahıs genellikle bu beceriyi ordudayken hasb-el kader elde etmiştir. Askerde Ali okullarından okuma yazma öğrenilmiştir. Bu çerçevede Türkiye gibi ülkelerde ordu, bu yönüyle de tabandan tavana modernleşmenin öncü gücü olmaktadır (Şen, 1996: 104).

Az gelişmiş bir ülkede, toplumsal değişimin temel sorunlarından biri, kırsal toplumda, kendine yeterli, görece olarak izole bir köy yaşantısından modernleşmiş, kentle bütünleşmiş bir tarımsal yaşantıya geçiş şeklinde özetlenebilecek yapısal değişikliklerin başarılmasıdır; bu durum ise kırsal toplumlara toplumsal gelişme bağlamında bilinçli bir biçimde nüfuz etme fikrinin açıkça formüle edilmesini gerektirir (Kiray, 1999b: 57).

Türk toplumu gibi toplumlardaki proleterleşmenin, lümpenlikten kurutulamasının temel nedeni de; bu tip toplumlarda insanların bir türlü topraktan kopamamalarıdır. Proletaryanın kavramsal içeriğindeki, hayatını sürdürebilmek için emeğini satmaktan başka çare olmayış şeklindeki ontolojik gerçeklik bu yüzden Türk toplumunda mevcut değildir.

Köylüler ücretli sanayi işçisi olmak üzere kente geldiklerinde ne ailelerini yanlarında getirir ne de sahip oldukları küçük toprak parçasını satarlar. Gerçekten kentleşmiş nitelikli emeğe sahip olmanın zor olması şeklinde özetlenebilecek şu ünlü fenomenin ardındaki tek neden, ekonomik kalkınmanın yavaş bir hızda gerçekleşmesi ve bir sosyal güvenlik sisteminin bulunmaması sonucu yeni gelen işçinin güvende olmayışıdır. (...) Sosyal güvenliğin olmayışının sosyo-ekonomik değişimleri etkilediği bir başka örnek de kent merkezlerindeki küçük tüccar, işadama ve diğer orta sınıfların, ihtiyaç halinde hiç değilse rant biçiminde gelir getireceğini düşünerek, tasarruflarını konut yapımına harcamalarında gözlemlenebilir. Dolayısıyla orta sınıfların tasarruflarını emlak yatırımlarına yönlendirmesi de doğrudan doğruya sosyal güvenlik hizmetlerinin var olmamasının sonucudur (Kiray, 1999b: 61).

1960'lı yıllarda yaşanan yurtdışına yönelik emek göçü Türk aile yapısında da derin etkiler yaratmıştır. Emeğin cinsiyeti konusundaki tercihin kadın emeği yönünde olması, geçim sıkıntısı yaşayan ailelerdeki iktidar kurgusunu da alt üst etmiştir. Yanı başındaki bir kentle kıyaslandığında bir Berlin, bir Münih, bir Hamburg'ta yaşayan kadın için bu durum devasa bir konumsal sıçrayış demektir.

Kadınların iş bulması daha kolay olduğundan ve kocası için bir iş bulup onu davet edebildiğinden, kadının kocasından önce yurtdışına çıktığı pek çok örnek vardır. Durum böyle olduğunda, kadın yeni ülkeye has usulleri köyden yeni gelen kocasından daha önce öğrendiğinden, koca uzun süre karısının koruması altında kalır ve karısı

tarafından eğitilir. Koca neleri yapıp neleri yapmaması gerektiğini öğrendiğinde, ilişkileri artık öyle değişmiştir ki bir daha asla eskisi gibi olmaz (Kıray, 1999b: 135).

Emek yoğun üretim biçiminin güdülediği kalabalık aile olgusu, sosyal güvenlik sisteminin formel bir zeminde yürütülememesiyle birlikte, yaşlılıktaki güvencenin timsali olarak çok çocuk yapma eğilimini de beslemiştir. Çok çocuk yapma bugün için çoğu kez istem dışı bir hadiseyken, kırsal nüfusun egemen olduğu toplumlarda bu temayül iradi idi.

Genellikle, aile küçüldükçe katılma ve ilişkilerin, ayrıca karı-koca arasındaki dayanışmanın arttığı görülmektedir. Her ne kadar bu, eşitlik veya özgürlük anlamına gelmiyorsa da, kadının dış dünya ile ilişki kurup ona katılması konularındaki önemli sakatlığı gözler önüne sermek için ilk adımdır (Kıray, 1999b: 163).

Kadın kentte aile için çok önemli bir pozisyonadadır. Kıt olan gelirin optimum bir şekilde harcanması, tasarruf edilmesi artık tamamen kadının ihtiyarındadır. Gelirin büyük bir ölçüde ev içinde tüketilmesi, gıda ve giyim gibi temel ihtiyaçların kadın tarafından üretiliyor olması, kadının tasarruf meylinin dış dünyanın kendine sunduğu olanaklar eşliğinde, erkeğe göre daha düşük olması bu durumun nedeniyymiş gibi görünmektedir.

Şimdi kentte aile üyelerinin kazandığı nakit gelir kocanın denetiminden geçtikten sonra kadın tarafından harcanacaktır. Bu durum kendine has bir ikilem yaratır. Erkek kendi harcamaları için (sigara, içki, giyim, gezme gibi) gelirinden önemli bir miktarını kendine ayırdıktan sonra kalanı karısına verir. Kadın bununla ve kendi koyabildikleri ile ailede çevrenin yeniden ve daha yüksek seviyede üretilmesi gerçekleştirir. (...) Aile için 'şehirli gibi' tüketim şehirli olmanın ilk koşuludur ve bunu kadınlar ayarlar. Böyle iletişim araçları aracılığı ile öğrenilen tüketim ve mobilite gibi azlığı ya da düzensizliği ile gerçekleştirilemediğinden de doyumsuz özelemlere, özenmelere, karamsarlığa yol açmakta, gençlerle anne-babalar arasında onulmaz çatışma ve kırılmalara neden olmaktadır (Kıray, 1999b: 174).

Sonuç

Bu çalışmada sosyolojinin kavram ve kuralları çerçevesinde Mübaccel Kıray'ın eserlerinde önemli bir ağırlığı bulunan "toplumsal değişimde değişen kent ve kentleşme" olgusu üzerinde durulmuştur.* Çalışmalarını masa başında teorik yayınlar-

* Ülkemizin yetiştirdiği en önemli sosyologlardan biri olan Mübaccel Kıray 1923 yılında İzmir'de doğdu. 1940'ta İzmir Lisesi'nden, 1944'te Ankara Üniversitesi'nden mezun oldu. 1946'da Ankara Üniversitesi'nden sosyoloji doktora, 1950'de ABD'de Northwestern Üniversitesi'nden Antropoloji Ph.D. derecelerini aldı. 1960'da doçent, 1966'da profesör oldu. 1959 yılından 1973 yılına kadar Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nin Sosyal Bilimler Bölümünün gelişmesine emek verdi. 1973'te ODTÜ'den ayrılarak "Morris Ginsberg Fellow" olarak London Schools of Economics'e gitti. Dönüşünden önce İTÜ'de

dan yararlanarak bir seçki şeklinde yayınlamak Kiray'ın tarzı değildir. Alan araştırmalarının görgül doğasından ortaya çıkan somut bilgilerin bilimsel bir sistematığe dökülmesi, Kiray külliyyatının en belirgin özelliği olmaktadır. Araştırmaları sonucu ortaya çıkan bilimsel sonuçları aktarırken Kiray'ın sözü fazla uzatmadan en öz bir şekilde yansıtma gayreti içinde olması, eserlerini yükte hafif ancak pahada ağır bir niteliğe sokmuştur. Toplumun hızla değiştiği varsayımı etrafında ele aldığı konuların bir başka özelliği, elde ettiği bulguların siyasal sonuçları üzerinde herhangi bir yorumda bulunmamasıdır. Bu yönünün maksatlı bir "benim aslında ne demek istediğimi siz daha iyi anlarsınız" türünde, üstü örtülü bir politik tutum olduğu doğrultusundaki eleştiri (Kayalı, 2000: 155), yazarın tarih, kültür ve siyaset konularının ekonomik ve teknolojik gelişmeye bağlı olduğu biçimindeki bir indirgemeciliğe düştüğü sonucuna varmaktadır.

Kentleşme bir coğrafi mekandaki maddi değişimlerin, ekonomik, sosyal ve kültürel süreçlerle birlikte işleyen boyutuyken, kentleşme kentte yaşanan görece ortak mekan, değer ve davranış kalıplarının, toplumsallaşma fenomeni eşliğinde bireye aktarılması sürecinin adıdır. Türkiye'de 1920'li ve 30'lu yıllardan itibaren başlayan ulaşım ağını yurdun dört bir yanına demiryolları kanalıyla sokulması politikasının temelinde ulusal bir pazar yaratma hedefi vardı. Mamül fiyatlarının yurdun dört bir yanındaki mahalli piyasalarda farklı farklı olması, bir yerde üretilen bir ürünün fazlalığı varken, diğer bir yörede bu ürünün kıtlığının yaşanması, ulusal kimliğin iktisadi çıkar birliğine dayanan bir eylemselliğin sonucu olduğu belirlemine de aykırıydı.

Demiryollarıyla toplu ulaşım politikası, 1950'li yıllardaki karayolları ağının da genişletilmesiyle gelişen ulusal pazar, tarımdaki modern üretim tekniklerinin kullanılmasıyla baş gösteren üretim fazlasının yarattığı gelir, bununla birlikte öteden beri varolan gizli işsiz nüfusun açık işsiz nüfusa dönüşmesi, kentlerde gelişen sanayi ve hizmetler sektöründe ihtiyaç duyulan emeğin, kentlere doğru akması sonucunu yaratmış, kentsel nüfusa duyuş, algılayış ve davranış tarzlarıyla entegre olamayan yeni bir kitlenin yerleşmesini zorunlu kılmıştır.

Türkiye toplumunda, özellikle kamu arazileri üzerinde kurulan ve özellikle büyük şehirlerdeki konutların neredeyse beşte üçünü oluşturan gecekondu mahallele-

1982'den sonra da Marmara Üniversitesi'nde çalıştı. Bu arada bir yıl University of Texas in Austin'de ders verdi. 1989'da emekli oldu. Çalıştığı süre içerisinde Norveç Bergen Üniversitesi'nde, Zürih Teknik Üniversitesi'nde seri konferanslar verdi. Mübeccel Kiray, ODTÜ Mustafa Parlar Ödülü, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Fahri Doktora unvanı ve Aydınlanma Kadınları Ödülünü aldı. 1994'te Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) şeref üyeliğine seçildi. Türkiye'de sosyolojinin üniversitelerde kurumsallaşmasında çok önemli rol oynayan ve toplumsal değişmeyi ele alma tarzı ile bir ekol oluşturan Mübeccel Kiray'ın bütün eserleri Bağlam Yayınları tarafından 1998 yılından itibaren yayınlamaya başlanmıştır.

rinin sakinleri bu sürecin kentlere akıttığı nüfusun yerleşim bölgeleri olarak belir miştir. Mekana olan zararları bir tarafa bırakıldığında, bu tip alanlarda yaşayan nü fusun yarattığı, doku uyumsuzluğunun sonuçları özellikle son günlerde yaşanan ka muoyundaki yaygın adıyla “kapkaççılık” hadiseleriyle ortaya çıkmıştır. Okullaş manın hızla artan nüfusa paralel olarak arttırılamayışı, toplumsal dominant değerle rin her bireye aktarılmasını güçleştirmekte, sonuç olarak kentlileşmenin temel pa rametrelerine aykırı bir kentli insan tipi oluşmaktadır. Değerler manzumesi birbi riyle çatışık bireylerin varolduğu toplumlarda baş göstermesi olası gerilimlerin teh likesi, benzer toplumlar örneğinde görüldüğünde daha ürkütücü bir boyut kazan maktadır.

Abstract: This work deals with the methodology and comments in a sociologist who had produced pioneering studies in the issues of social change and being urbanized. It also scrutinize Mubeccel Kiray's place in the Turkish sociology tradition during the last ninety years since the establishment of the second sociology department of Europe in Turkey in 1914.

Keywords: City, Being Urbanized, Social Change, Status.

Kaynakça

- Aron, R. (1994). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri* (Çeviri: Korkmaz Alemdar). Ankara: Bilgi.
- Atay, F. R. (1969). *Çankaya*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Bottomore, T. B. (tarih yok) *Toplumbilim* (Çeviri: Ünsal Oskay), İstanbul: Der Yayınları.
- Braudel F. (1996). *Uygurlıkların Grameri* (Çeviri: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: İmge.
- Coşkun, İsmail (1989). *Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair*, İsmail Coşkun (Ed.) 75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji, İstanbul: Bağlam.
- Dimmock, S. (2001). *English Small Towns And The Emergence of Capitalist Relations c.1450-1550*, Urban History, 28, 1, Cambridge University Pres.
- Flanack, G. W. (1990). *Urban Sociology, Images and Structure*. Boston: Allyn and Bacon Inc.
- Giddens, A. (1993). *Sosyoloji: Eleştirel Bir Giriş* (Çeviri: Ruhi Esengün, İsmail Öğretir). İstanbul: İhtar Yayıncılık.
- Güvenç, B. (1979). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi.
- Hassan, Ü. (1998). *İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. B. (1989). *Türk Sosyolojisinin Bugünkü Durumu Üzerine*, İsmail Coşkun (Ed.) 75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji, İstanbul: Bağlam.

- Kayalı, Kurtuluş (2001), *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kayalı, Kurtuluş, (2000). *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kessler, G. (1985). *Sosyolojiye Başlangıç* (Çeviri: Z. F. Fındıkoğlu). İstanbul: İşletme İktisadi Enstitüsü Yayınları, No: 8.
- Kiray, M. (1998a). *Örgütlemeyen Kent: İzmir*. İstanbul: Bağlam.
- Kiray, M. (1998b). *Değişen Toplum Yapısı*. İstanbul: Bağlam.
- Kiray, M. (1999a). *Seçme Yazılar*. İstanbul: Bağlam.
- Kiray, M. (1999b). *Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme*. İstanbul: Bağlam.
- Kiray, M. (2000). *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. İstanbul: Bağlam.
- Kurtkan, A. (1974). *Genel Sosyoloji*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 1946.
- Küçükömer, İdris (1994). *Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Bağlam.
- Lefebvre, Henri (1976). *Marx'ın Sosyolojisi* (Çeviri: S. Hilav). İstanbul: Öncü Kitabevi.
- Mardin, Şerif (1992). *Jöntürklerin Siyasi Fikirleri 1895-1928*. İstanbul: İletişim.
- Merton, R. K. (1993). *Bir Kuram Olarak Yapısal-İşlevselcilik: Bir Dönemin Sonu?*, Polama, Margaret M. (Ed.) *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Oppenheimer, F. (1984). *Devlet* (Çeviri: A. Şenel, Y. Sabuncu). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ozankaya, Özer (1999). *Toplumbilim*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Roberts, B. (1991). *Gelişmiş Kapitalist Ülkelerde Şehirleşme: İngiltere ve Amerika Örneği*. İhsan Sezal (Ed.) *Sosyoloji Yazıları*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Rubington, E., M. S. Weinberg (1991). *Amerikan Sosyolojisine Bir Bakış*. İhsan Sezal (Ed.) *Sosyoloji Yazıları*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Sezer, Baykan (1985). *Sosyolojinin Ana Başlıkları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 3323.
- Sezer, Baykan (1989a). *Türk Sosyolojisinin Önündeki Sorunlar*. İsmail Coşkun (Ed.) 75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji. İstanbul: Bağlam.
- Sezer, Baykan (1989b). *Batı Sosyolojisinin Doğu Toplumlarına Yaklaşımı*. İsmail Coşkun (Ed.), 75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji. İstanbul: Bağlam.
- Şen, Serdar (1996). *Cumhuriyet Kültürünün Oluşum Sürecinde Bir İdeolojik Aygıt Olarak Silahlı Kuvvetler ve Modernizm*, İstanbul: Sarmal.
- Şevki, M. A. (1968). *Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması* (Sadeleştiren: Muzaffer Sencer). İstanbul: Elif Yayınları.
- Tekeli, İlhan (1982). *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Tuna, Korkut (1989). *Türk Sosyolojisinin Batı Sosyolojisi İle İlişkisi ve Sonuçları*. İsmail Coşkun (Ed.) 75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji. İstanbul: Bağlam.
- Turhan, Mümtaz (1994). *Kültür Değişmeleri, Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, No: 16.